

## ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Одговор г. Д-р Чеди Марјановићу. Јуна месеца прошле године ја сам отштампао у „Богословљу“, свеска 3., 1930., стр. 231—249. приказ на Хришћанску Етику од Др. Чеди Марјановића, пензионисаног управитеља Учитељске школе. Приказ је врло неповољан. Наиме, у свом приказу ја сам у главном рекао: Да је Хришћанска Етика г. Марјановића без вредности, пошто је написана конфузно и са slabим, на неким местима и са врло slabим стручним знањем; да у њој има тако рећи безброј формалних и стварних погрешака и мишљења, која су у директној противности са начелима хришћанског моралног учења; и да није написана ни по обавезном наставном програму, који је прописао Св. Синод и Министарство Просвете, што значи, да је г. Марјановић свесно обмануо нашу читалачку јавност напоменом на корицама и првој страни своје Етике, да је своју Етику написао по званично утврђеном програму.

На мој цитирани приказ одговорио је г. Марјановић пре кратког времена (види: Питање о религиозно-моралном образовању у нашим средњим Школама, Др. Чед. Марјановић, управитељ Учитељске Школе у пензији, Београд 1931., стр. 49. — 79.; Библиотека савремено религиозно-моралних питања, књ. 30. и 31.). У свом одговору г. Марјановић се врло мало осврће на моје умесне и стварне примедбе и замерке, него место тога напада мене лично, као и Православне Богословске Факултете у Черновцима и Београду. Осим тога, тон одговора г. Марја-

новића према мени је тенденциозан, заједљив и са много личних увреда. Шта више, у одговору г. Марјановића има и таквих увреда, чија би расправљања требала да дође пред цивилни суд, од чега ја као свештеномонах одустајем, и место тога одговарам г. Марјановићу у „Богословљу“, и овога пута стварно и без личних увреда. Одговарам г. Марјановићу из два разлога: Прво, ради објективне информације наше јавности; и друго, ради одбране нападнутог угледа споменутих Богословских Факултета, које је г. Марјановић у свом одговору неоправдано жучно и безобзирно напао. Колике су ове моје напомене умесне и тачне видеће поштовани читаоци из мог следећег одговора и излагања:

Дана 19. марта 1930. године обратио се г. Чед. Марјановић колеги г. Др. Радивоју Јосићу и мени приватним писмима молећи нас, да као референти за Хришћанску Етику при Св. Синоду прегледамо његову 1929. год. штампану Хришћанску Етику са жељом, да се иста апробира као привремена уџбеник приватног издања (за VII разред). Шаљући нам уз писма и по један примерак своје Етике г. Марјановић је још и то напоменуо, да то чини по упутству председника Комисије за оцењивање уџбеника за верску наставу у основним и средњим школама при Св. Синоду. Дакле, сам г. Марјановић ми је дао први повода, да се заинтересујем за његову Етику, која има само 52 стране, и да евентуално напишем и приказ на исту, што сам доцније и учинио. Хришћанску Етику г. Марјановића пажљиво сам прочитао, нека места и по два, три и четир пута, и на моје изненађење констатовао њене негативне особине, односно да је врло рђава. Касније пак, приликом посете председника пом. комисије, сазнао сам, да ћемо, колега Јосић и ја, накнадно добити акт од Св. Синода из разлога, што је г. Марјановић молио, вероватно наводећи сентименталније разлоге, да се његов хонорар, одређен двојици референата по 250 динара, у овом случају мени и г. Јосићу, услови за повољно мишљење о његовој Етици. Услед оваквог схватања и поступка г. Марјановића, ми смо, колега Јосић и ја, одлучно одбили, да пишемо званичне реферате о Етици г. Марјановића. Овим нашим поступком ми смо хтели, да ставимо до знања г. Марјановићу, да нам је више стало до савести него до хонорара. Консеквенција свега тога била је тада сам ја по предњој напомени, место званичног реферата, отштампао своје



мишљење о Етици г. Марјановића као приватно мишљење у часопису „Богословље“ свеска 3, 1930. год. стр. 231—249.

Тако је ето дошло до штампања мога приказа, дакле без унапред смишљеног па још и злонамерног плана, да га тиме материјално оштетим, а још мање да на тај начин неправедно убијам углед њему као „старом и признатом етичару“ како г. Марјановић у свом напред споменутом одговору сам о себи вели. Напротив, пошто је Етика г. Марјановића из више разлога стварно рђава, ја сам о њој то могао и смео рећи, и рекао сам тим пре, што је била намењена за школски уџбеник, а међутим пуна је неправославних и нехришћанских мисли. Руководио сам се, сасвим оправдано и правилно, и у овом случају начелом, да је истина изнад личних разлога. Треба, дакле, прво написати добру књигу, а не обратно, па тек онда с правом рачунати и на материјалну награду, руководећи се при том речима Св. Писма, да је сваки радник достојан своје награде (сравни: Мат. 10, 10.; I. Кор. 13. и 14.).

Пошто сам пак ја отштампао своје приватно мишљење о Етици г. Марјановића, он је, свакако, и сам увидео, да се његова Етика не може примити као уџбеник за ђаке православне вероисповести, па је повукао своју молбу из Синода (Син. Бр. 1770. од 3. (16.) јуна 1930.) Што се пак мене тиче, ја никад нисам дозволио самом себи тако ласкање, да себе сматрам за апсолутног и искључивог судију о радовима из Моралног Богословља или Хришћанске Етике уопште, па ни за Етику г. Марјановића, а још мање да сам себе сматрао за једино методског па евентуално и патентираног оцењивача при Св. Синоду за радове етичког садржаја. Осим тога, г. Марјановић је у свако доба и с правом могао замолити Св. Синод, да се оцењивање његове Етике повери другим лицима, која су, за г. Марјановића, можда више стручна, ауторитативна и објективна. Нема сумње, да би Св. Синод изишао у сусрет оваквој молби г. Марјановића и из разлога, што смо, колега Јосиф и ја, и тако одлучно изјавили, да не можемо писати реферате о Етици г. Марјановића. Јасно је, да г. Марјановић није тако поступио, што, после мога приказа, ни сам није веровао у вредност своје књиге, па се бојао сличних мишљења и других оцењивача.

Да се не би мислило, да сам ја једини, који негира научну вредност списа г. Ч. Марјановића, ја ћу на овом месту навести и друга рђава мишљења о његовим радовима, која су ми позната:

1) Покојни професор Петар Протић, наш познати и признати богословски писац, специјално за богословске дисциплине из систематске групе, камо спада и Морално Богословље или Хришћанска Етика, изразио се врло неповољно о рукопису г. Чеде Марјановића. Рукопис је носио наслов: *Основи Хришћанске Етике*. Шта више, пошто је мишљење покојног П. Протића о реченом рукопису, изражено у једном званичном реферату Архијеском Сабору предатне Србије, било врло неповољно, то је исти Сабор одбио молбу г. Чеде Марјановића, да му се награди рукопис: *Основи Хришћанске Етике* (види опширније: *Весник Српске Цркве*, 1908. стр. 210—228.).

2) Архијерејски Сабор у предатној Краљевини Србији одлучио је на седници, која је одржана 29 маја 1908. (С.Бр. 186.), а на основу чл. 19. тачке 1, и 2., у вези са чл. 13. и 27. закона о црквеним властима, „да г. Д-р Чеда Марјановић не може више бити вероучитељ-наставник хришћанске науке, и да његова дела не могу бити уџбеници. Известити о овоме г. Министра Просвете и црквених послова и умолити га, да се одлука што пре изврши.“ — Ово је решење Архијерејског Сабора уследило због неправославног учења г. Марјановића у делу: *Катихетичке поуке у основима вере и морала*, Београд 1908. — На основу цитираног решења Архијерејског Сабора г. Марјановићу је стварно и било забрањено предавање науке о вери од оног времена па све до његовог пензионисања пре неколико година.

3) Уредник *Гласника православне цркве у Краљевини Србији*, онда протосинђел доцније архимандрит Платон, сада професор Београдске Реалке у пензији, исто се тако рђаво изражава о Катихетичким поукама г. Чеде Марјановића (сравни: *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, 1908., бр. 7. и 8. стр. 85.—87.; бр. 11. стр. 133.—134.).

4) Питање о народном просвећивању, од Д-р Чеде Марјановића, Београд, 1908. Ову је књигу приказао са многим замеркама свештеник Љуб. Калушевић (види: *Весник Српске Цркве*, 1909. стр. 318.—327.). У вези са овим приказом г. Калушевића треба сравнити и у почетку овог одговора цитирану књигу г. Марјановића (*Питање о религиозно-моралном образовању у нашим средњим школама*, Београд 1931. стр. 73. и 74.), да се види, како г. Марјановић стереотипно понавља и у 1931. год. тенденциозно и увредљиво мишљење о нашем свештенству и монасима, које је он јавно изрекао још 1908. г.



5) Зачудио сам се, кад сам из анонсе, штампане у нашим дневним политичким листовима, сазнао, да се г. Марјановић, осим са Хришћанском Етиком, Психологијом, нарочито Психологијом животиња и Педагогијом, бави и Историјом Српске Цркве. Наиме, као 25. и 26. књигу своје Библиотеке савремених религиозно-моралних питања, г. Марјановић је штампао 1928., 8<sup>о</sup>, стр. 95 и своју Историју Српске Цркве, за коју један небогослов г. Ђ. С. Радојичић између осталог вели и ово: „На књизи г. Марјановића не треба се много задржавати. Она је обична рђава компилација. Због тога би било губљење времена исправљати њене многобројне сваковрсне грешке“ (види: Гласник историског друштва у Новом Саду, уредник Д-р Душан Поповић. књ. II., Срем. Карловци, 1929. стр. 453). — Напомињем, да је г. Марјановић и своју Историју Српске Цркве штампао приватно, без апробирања са стране Св. Синода.

6) Д-р Чед. Марјановић, Питање о религиозно-моралном образовању у нашим средњим школама, Београд 1931. За ову књигу, вероватно прота Д-р Душан Јакшић, као уредник Гласника срп. прав. Патријаршије, бр. 17. од 1. (14.) септембра 1931., Срем. Карловци, стр. 269., каже: „Књига расправља врло важна питања средњешколске омладине, али, на жалост, пуна је нејасноће и хаоса“.

7) Marjanović, Hrišćanska etika (ćirilicom), Beograd, 1929. Пошто је убрајана међу „prijeorne knjige“ (види: „Život“, oktobar 1930., br. 8., Zagreb, str. 398. i 399.), за Етику г. Марјановића се вели: „Pisac hoće da zastupa i brani ispravna načela (razliku čovjeka od životinje, slobodu volje protiv determinizma itd.). Ali samom se sebi protivi i pobija ono, što quod rem hoće da brani, kao na pr. definiciju čovjeka kao razumne životinje, a drži, da i životinje misle itd.“

Ова разна мишљења о радовима г. Марјановића наводим без коментара. Са своје стране пак додаћу то, да г. Марјановић, иако мене потцеђује а себе назива етичаром („ми етичари“, „ми писци етике“, „мени старом етичару“, који сам предавао психологију — вероватно у недостатку стручно квалификованог наставника за Психологију), још није начисто ни са најосновнијим принципима етичке науке; јер он не прави разлику између хришћанске (нормативне) и емпиријске (еволуционистичке) Етике. Нека г. Марјановић најпре рашчисти са тим најосновнијим принципима, па ће му онда бити јасно, зашто његова „хришћанска

етика“ није добра. Он ће онда и сам увидети да се таква етика, каква је његова, не може усвојити ни са хришћанске ни са еволуционистичке тачке гледишта. Она је само једно „смјатеније“, и ништа више! Исто тако, г. Марјановић не схвата значај и важност једног тако важног и потребног богословског предмета, као што је Апологетика. Није, г. Марјановићу, Апологетика „врећа без дна“, већ једна одређена наука, наука о принципима хришћанске религије (од којих он, премда теолог, многе, вероватно из незнања или неке срџбе, негира). Г. Марјановић треба да зна, да се Апологетика, иако под разним именима (Генерална Догматика, Увод у богословље, Фундаментална теологија, Наука о принципима хришћанске вере и т. д.) изучава у свима православним и римокатоличким семинаријама, академијама и факултетима, па и готово свима протестантским теолошким школама (где нису хришћански принципи напуштени), и да ће се она изучавати докле год буде било и последњег противника хришћанске религије.

Г. Марјановић, као што сам и напред рекао, није стварно одговарао на мој приказ његове „хришћанске етике“, већ је уперо своје нападе на моју личност и на Православне Богословске Факултете у Черновцима и Београду. На све те нападе ја ћу укратко одговорити, разуме се не ради г. Марјановића, него ради објективне информације наше јавности.

Почећу са личним увредама. Да би дао одушке својој немоћној срџби, што сам у свом приказу непристрасно тангирао г. Марјановићеву ученост, а у исто време да би колико толико умањио ефекат мога приказа, који је за Етику г. Марјановића врло неповољан, г. Марјановић ме, место стварног одговора, лично напада.

Господин Марјановић је прво напао моју формалну квалификацију. У вези са овим нападом г. Марјановић ми је дао повода, да се и ја његове квалификације дотакнем. Из пријаве г. Марјановића за наставника на нашем Богословском Факултету у Београду сазнао сам, да је г. Марјановић свршио четир разреда гимназије, стару Богословију у Београду, Кијевску Духовну Академију са степеном кандидата и да је положио и старокатолички докторат теологије у Берну, а исто тако и да је положио и професорски испит. Зашто је пак покојни Петар Протић 1908. године (види: Весник Српске Цркве, 1908. стр. 211.) назвао г. Чеду Марјановића „недоученим студентом Кијев. Дух. Академије“, да је „доктор за кантон берн-



ски“ и да је положио професорски испит једва са тројком (најнижом оценом), ја не знам, а и не интересује ме. То зна најбоље сам г. Марјановић. — Из напред цитираних разлога напомињем, да сам свршио осам разреда класичне гимназије са матуrom, да сам положио докторат православне теологије, (у Черновцима), и да сам све испите, и дипломски и докторски, положио са оценом једногласно. За све положене испите сачувао сам оригинална сведочанства.

Госп. Марјановић даље напада мој избор за доцента прво за Св. Писмо Старог Завета, а потом за Морално Богословље оспоравајући ми на ружан начин стручност и за једну и за другу катедру. Међутим, ствар овако стоји: За положај доцента тражи се формална квалификација, наиме докторат теологије, а ја сам то пре мога избора за доцента имао и за то сам могао бити изабран. А г. Марјановићу треба да је познато, да се на Правосл. Богосл. Факултету у Черновцима изучавао и Стари Завет, и Јеврејски језик, и Хришћ. Етика. Осим тога, г. Марјановић треба да зна, да сам учио Грчки језик од трећег до осмог разреда гимназије и полагао на матури, а исто тако да сам обавезно преводио са грчког језика на немачки и цео Нови Завет, полагајући I. строги испит на Теол. Факултету. У Богословији Св. Саве предавао сам једно време и Грчки језик. — Нека ми г. Марјановић не замери, што ја сумњам у његово знање грчког језика уопште, премда у својој Етици цитира и неке грчке речи, разуме се погрешно.

Па и ово је требао да зна г. Марјановић, пре него што ме је јавно напао, да ми је колегиум нашег Богословског Факултета понудио крајем 1921 године положај доцента за Стари Завет из разлога, што је катедра за Стари Завет, у оскудици кандидата, била годину и по непопуњена. Ја сам понуду прихватио, али уз увет, да доцније будем биран за Морално Богословље. И заиста, већ почетком школ. год. 1922.-23, учињена је измена катедара, наиме уважени професор г. Др. Н. Глубоковски изабран је за редовног професора за Стари Завет, а ја за Етику у својству доцента. Ову је измену потврдило и Министарство Просвете, бр. 8221., 5. децембра 1922. године. Хвала Богу и данас су живи наставници нашег Богословског Факултета, који су ме бирали, па нека г. Чеда Марјановић и ове моје наводе провери.

Мишљење пак пок. проте Д. Ковачевића о мени, мојим наставничким способностима и о моме предавању Ст. Завета

у Богословији Св. Саве, на које се позива г. Марјановић, не може бити меродавно. Оно је дошло као последица и мога негативног реферата о његовом уџбенику: „Хришћанска Етика“, на основу кога је Министарство просвете (Одел. за Ср. Н., бр. 20730, од 13 јула 1927.) ову књигу као рђав уџбеник одбацило. У осталом, ја сам могао да бирам предмете, које ћу предавати у току шк. године, и није никакво чудо, нити грех, што сам Старом Завету претпостављао Нови Завет и Морално Богословље.

Г. Марјановић ми вриписује у грех, што сам, осим друге литературе, цитирао: „Lehrbücher-e, Lexikon-e и Wörterbücher-e“. Међутим „Lehrbücher-и“, којима сам се ја служио, не значе уџбенике, у смислу и обиму уџбеника г. Марјановића од 52 стране, већ системе од по више томова са по више стотина страна. Исто тако, Lexikon-и и Wörterbücher-и претстављају велике збирке научних студија из свих богословских дисциплина, па и Моралног Богословља, са више стотина хиљада страна. Цитирали су и цитирају овакву литературу и многи други учени људи, па цитирам и ја, наводећи најсавесније одакле шта цитирам. Интересантно би било сазнати: којом ли се „научном литературом“ служи г. Марјановић?! Судећи по његовој „Хришћанској Етици“ изгледа, да је његова „научна“ литература само — по здравом разуму.

Највише, пак, чему се мора чудити сваки добар хришћанин, јесте давање важности нападима г. Д-р Кујунџића на хришћанско и православно учење о сахрањивању умрлих! Г. Д-р Кујунџић је негирао и само васкресење Христово, а камо ли пак неће негирати наше обичаје и прописе вере о сахрањивању мртвих, које сам ја бранио! За жаљење је и то, да се је, осим г. Марјановића, нашао и један православно свештеник (Хаџи Видојковић), који је својом смушеном брошуром стао на страну г. Д-р Кујунџића, и да се једној таквој брошури придаје важност!!

На стр. 65. и 72. г. Марјановић ми замера, што сам писао о побачају и проституцији, па вели, да су ово питања која и не спадају у Етику него у криминалистику. И из ове напомене очигледно се види, да је г. Марјановић заиста добро испекао Хришћанску Етику!! А о чему говоре г. Марјановићу 6. и 7. заповест Божја!? Прочитајте, г. Марјановићу, пажљиво, ма и у старије дане, још једаред једну коју било опширнију Хришћ. Етику, или бар Св. писмо, па ћете се уверити да питања: о побачају и проституцији заиста спадају и у Етику.



Велика је пакост, када г. Марјановић потцењује квантитет и квалитет мојих научних радова. Ко је пратио богословске часописе („Богословље“, „Гласник правосл. срп. патријаршије“, „Весник Српске Цркве“, „Духовна Стража“ и др.), може знати шта сам и колико урадио. О квалитету мојих радова изrekli су свој суд много меродавнији фактори од г. Марјановића, као што су: Савет Правосл. Богосл. Факултета, Пленум Универзитета, редакција часописа „Igérikon“ (2<sup>те</sup> année, № 2., 25. mai 1930) и др. Напоследку остаје, да одговорим г. Марјановићу и на нападе на Богословске Факултете у Черновцима и Београду.

У вези са тенденциозним нападом на моју квалификацију г. Марјановић напада и Православни Богословски Факултет у Черновцима. Ја на те нападе одговарам, да је г. Марјановић врло ситан и немеродаван, да напада у православној цркви признату репутацију ове високе школе, школе, која постоји више од 100 година као виша богословска школа, а од 1875. и као Факултет, са њеним опште цењеним научницима (н. пр. Митрофановић, Ј. и К. Поповић, Т. и В. Тарнавски, Гајина, Сагин, Георгију Исопескул, и многи други старији и млађи). Па онда, треба знати, да је Православни Богословски Факултет у Черновцима дао Српској Цркви (у предратној Србији, бившој Митрополији Карловачкој, Босни и Херцеговини, и Далмацији) за с. 50 година равно 30 доктора јавних црквених радника, рачунајући међу њима и учене сада блаженопочивше епископе Герасима Петрановића и Никодима Милана. Има доста наших богослова, који су само дипломирали на споменутом факултету. И Бугарска Црква има такође неколико доктора и дипломираних студената Черновичког Богословског Факултета. — И ако речени факултет по свом наставном програму и начину полагања државних и строгих испита даје кандидатима врло солидну богословску спрему, то је непобитан факат, ипак г. Чеда оспорава вредност ове школе само зато, што се међу свршеним студентима налази и „строги“ и „немеродавни“ критичар његове Етике. Оспорава најме вредност зато, што се у Черновцима не стиче докторат на основу дисертације, него само на основу два усмена ригороза (I историско-егзегетски, II систематско-практични), премда врло добро зна, да докторска дисертација није у свима случајевима искључиво мерило за научну способност једног кандидата из разлога, што има чешћих случајева, да се неко користи дисертацијом, коју му је други

или из пријатељства или за паре написао, а што се при одбрани дисертације (ако се у опште практикује) не може увек и лако констатовати. Осим тога треба и ово знати, да има и таквих случајева, да извесни кандидати са једном те истом дисертацијом постизавају у двама'разним школама две разне квалификације.

Напред сам споменуо, да г. Марјановић у свом одговору напада и колегиум нашег Богословског Факултета у Београду. Зашто је то г. Марјановић учинио, ја ћу и о томе дати поштованим читаоцима кратко образложење: Наиме, 1920. год. расписао је Ректорат Београдског Университета конкурс за попуњавање катедара на новооснованом Богословском Факултету. На расписани конкурс пријавио се и г. Чеда Марјановић за редовног професора, и то за катедре: Црквено Право, Догматику и Етику. При изборима г. Марјановић није изабран ни за једну речену катедру. И то је најглавнији разлог зашто г. Марјановић напада наш богословски факултет. Против избора за Догматику и Етику г. Марјановић се жалио чак и Министарству Просвете једном врло опширном жалбом, пуном личних уведа за цео наставнички колегиум Богословског Факултета. Жалба г. Марјановића је одбијена са напоменом, да су нападнути избори извршени законито и редовним путем. Од тада је г. Марјановић прекинуо сваки контакт са нашим Богословским Факултетом, но зато је вребао а и данас вреба прилике, да безобзирно напада, усмено и писмено, и цео Факултет и поједине наставнике лично. — *Hinc illae lacrimae* (— у том грму лежи зец!).

Окупиран редовним пословима свога звања ја изјављујем, да се нећу више освртати на евентуалне нове нападе г. Марјановића, ово и из разлога економије, у интересу штедње хартије, јер не би било економски, да једна расправа о једној рђавој књизи изнесе знатно више штампаних страна, него сама књига, о којој је реч. У осталом каже се: *Sapienti sat!*

Др. Симеон Сџанковић.

Vlad. R. Petković, La peinture serbe du Moyen Âge. Première partie. Musée d'histoire de l'art. Monuments serbes. VI. Beograd 1930. IX + Pl. 160.

Г. д-р Влад. Р. Петковић, професор Университета и управник Музеја Историје Уметности (Народног Музеја) у Београду, издао је као VI свеску збирке „Српски Споменици“, коју издаје Музеј Историје Уметности, књигу: La peinture serbe du Moyen



Age. Premiere partie. Beograd 1930. У овој збирци написао је и издао је г. Петковић још и ове књиге: Раваница (1922), Студеница (1924) и Каленић (1926) (историја и живопис). Г. Петковић је одличан познавалац српске црквене уметности и први код нас, који је систематски и научно почео да се бави српском црквеном иконографијом, оставши код нас до данас главни научни представник ове гране српске црквене уметности.

Г. Петковић је пропутовао целу нашу земљу унакрст, и иза дугих путева, личног посматрања и студије сакупио је велики материјал на овоме пољу и објавио је до сада велики број научних радова и студија из иконографије на српском и на страним језицима. У овој својој књизи дао је г. Петковић избор репродукција фресака из ових манастира и цркава: Студеница, Св. Ђурађ код Новог Пазара, Жича, Морача, Милешево, Сопотани, Св. Климент Охридски, Ариље, Градац, Хиландар, Призрен, Св. Никита, Нагоричино, Грачаница, Патријаршија у Пећи, Бела Црква Каранска, Дечани, Лесново, Љуботен, Матејић, Марков Манастир, Андрејаш, Конче, Псача, Св. Арханђел код Прилепа, Раваница, Каленић, Руденица, Манасија, Велуће, Враћевшница, свега 316 слика са 160 табли. Уз слике имамо разјашњење слика, регистар манастира и цркава из којих су слике и иконографски стварни регистар. О великом броју слика у овој књизи написао је г. Петковић историско-уметничке студије и разјашњења. Већ сами избор слика из средњовековне српске иконографије и један делимичан број слика из ове у књизи г. Петковића, представља обиље материјала, а колико би тек обиље овог материјала представљала целокупна српска средњовековна иконографија. Но величина ове иконографије није само у великом броју, но и у квалитету и богатству инвенције иконографских сижеа, и у извођењу ових. У овој књизи се први пут код нас даје један преглед целине српског црквеног сликарства Средњег Века, „преглед дела велике уметничке вредности, која немају да се боје упоређења са најсјајнијим делима Европе у истој епоси“. То значи, да ни најкултурнији народа онога времена нису тада имали на овом пољу црквене уметности ништа веће ни боље од Срба. „Српски сликари Милешева, Сопотана, Нагоричина, Грачанице и Дечана су достојни такмаци својих другова у Византији и Италији и, у неким тачкама, они их чак и наткриљују“ — каже г. Петковић. Потребно је упознати се не само са сликама ове књиге, но и

са садржином увода, који је г. Петковић ставио на чело своје књиге. Овај увод, писан на француском језику (на српски превела га је г-ђица Зора Симићева у Браству књ. XXV, стр. 56—59) истина није дуг, али је веома важан по својој садржини. У уводу г. Петковић прво констатује да су слике српских цркава за столећа биле непознате и да је велики број генерација прошао поред њих затворених очију. Даље г. Петковић извињује скромну опрему своје књиге непогодним условима за публикување научних књига ове врсте, а која би заслуживала сјајнију и богатију опрему.

Због непогодних услова за публикување научних књига ове врсте код нас, г. Петковић је био приморан да своју књигу о средњовековном српском црквеном сликарству подели у две књиге. Ово је прва књига, а у другој ће бити такође велики број слика из српских цркава са систематском студијом о иконографији и стилу ових. Затим г. Петковић на један врло отмен начин уклања једну неправду, која се наноси српској црквеној уметности тиме, када јој се не помиње њезино право име: српска црквена уметност. Г. Петковић чини ово једино ради научне истине, а никако из каквих других не племенитих побуда. Ствар је у овоме. У средњовековној српској црквеној уметности спомиње се име: „македонска школа“. Г. Петковић се пита: „Постоји ли доиста једна македонска школа у области старог српског црквеног сликарства?“ — и одмах одговара г. Петковић на ово питање овако: „Оно што г. G. Millet, чија је ученост добро позната, разуме под овим именом, представља толике разлике и толико разне тежње, да је немогућ у једном тако разнобојном конгломерату открити битне елементе једне школе. Објавити, да слике Нагоричана и Љуботена, Дечана и Матејића, Пећи и Леснова припадају једној истој школи, значи имати затворене очи за фрапантне разлике и за изразите особености, које их очевидно деле. Има имена која дају повода за мистификације. Некоји научењаци, избегавајући да се изјасне о српском карактеру једне уметности, која се развијала под протекторатом српских владара и сарадњом српских уметника, чине злоупотребу са изразом „македонска школа“. Осврнућемо се на књигу Г. А. Грабара: *Le peinture religieuse en Bulgarie. Orient et Bizance, tome I, Paris 1928.* Прва основна чињеница, политичке природе, превиђена је у овом делу, наиме: у историји Бугара од почетка до наших дана



заузимају су бугарски престо владари, који ретко беху чисто бугарске народности. Друга основна чињеница, верске природе, није овде довољно подвучена: народ у Бугарској беше у маси обузет дубоким мистицизмом оријенталних секата (богумили, хесихасте). Али г. Грабар нам је приредио једно нарочито изненађење. Српски великаши Дејан (зет цара Душана) и његов син Костантин Драгаш држаху простране српске покрајине и потписиваху се на својим повељама као „господари српских земаља“. Они беху оснивачи неких цркава у Бугарској, што јасно сведочи о утицајима српске уметности изван границе српске земља. Г. Грбар био је доведен у неприлику овим фактима и зато су ови српски великаши код њега преобучени у „македонске принчаве“. Према томе треба да постоји и једна „македонска“ уметност и потврда једне „македонске школе“ је zgodна за одржавање ове хипотезе“.

Даље исправља г. Петковић још једно погрешно мишљење, по коме се велика српска црквена уметност сматра само као једна локална византијска школа, на којој су радили византијски уметници. Ово мишљење „у грчким натписима неких српских цркава види доказ учествовања грчких уметника у српском сликарству. Не може се порећи, да се српско сликарство Средњег Века у својим главним цртама јавља у оквиру византијске уметности. Али било би парадоксно тврдити, да није било оригиналних уметника у народу, чија је политичка превласт у 14. веку на Балкану била толико маркантна и чија је црква заузимала одлично место у православном свету 14. и 15. столећа“. За све ово наводи г. Петковић историске доказе, и даље наставља овако: „У тако повољној ситуацији, српски уметници, већином монаси, могли су развити своје стваралачке способности и свој проналазачки таленат“. Да је пак погрешно на основу грчких натписа у неким српским црквама закључивати народност сликара, наводи г. Петковић као одличан пример српског митрополита Јована, званог Зограф (родим из крајева око Прилепа), шефа једне српске сликарске школе, који је са својим сарадницима сликао у цркви св. Андреје на Тресци, зв. Андрејашеву Манастиру. Натпис у овом манастиру, у коме се спомиње његово име је српски, а сви остали натписи фресака су грчки, па и спигнатуре српских народних светитеља Симеона Немање и Саве. То значи да су српски сликари хтели дати доказа о своме образовању и знању грчког језика, који је

сматран као свети. Исто тако и српски владари објављивали су и потписивали су своје хрисовуље на грчком“. У прилог г. Петковића могли би навести још много доказа, осим овога Јована Зографа. Свој увод завршује г. Петковић овако: „Ова уметничка дела, која имамо на зидовима старих српских цркава, не заслужују да се сматрају као једноставне имитације византиских и источних модела. У тражењу једног новог стила, српски уметници су постали еклектичари. Еклектизам њихове уметности, који се манифестује у изванредној разноликости форми и комбиновању најразличнијих мотива, је доказ великог еластичитета њиховог талента. Разнобојне тежње старе српске уметности нису стигле да се скристализују у један нови стил, јер је турска најезда једним ударцем сломила њен сјајан и плодан развитак. Али утицаји српске уметности протегли су се далеко из граница српског царства“. О томе утицају, као и о другим проблемима биће ускоро говора у другој књизи г. Петковића. Најпосле одаје г. Петковић признање г. М. Пупину, професору Колумбија Университета у Њујорку и великом мецену Музеја Историје Уметности у Београду, што је помогао да ова књига угледа света.

Из увода г. Петковића могли би извући неке закључке. Прво, ради правилног разумевања саме ствари, проучавање ове важне и велике гране српске црквене уметности не треба препустити само другима, но треба и сами да је проучавамо. Она је изникла из нашег богослужења и нашег народа, и ми сами треба да имамо за њу највише разумевања и осећања. Даље г. Петковић каже у уводу, да су услови за научне публикације ове врсте код нас неповољни. Доиста проучавање старих српских цркава и издавање оваквих књига скопчано је са тешкоћама, које се не могу пребродити без материјалне помоћи. Књиге о српској иконографији издаје код нас једино Музеј Историје Уметности у Београду и то помоћу добивеном из дарожљиве руке великог мецене г. М. Пупина, коме имамо да захвалимо низ лепих публикација у збирци Музеја Историје Уметности „Српски споменици“. Зар се не би могло још више потребних средстава наћи за чешће излагање књига у овој збирци?

У погледу начина изучавања старих српских цркава и публиковања резултата овог проучавања, по нашем скромном мишљењу, требао би се користити стеченим искуством од



досадањег издавања ових књига, и унеколико одступити од њега. Има два начина издавања студија о старим српским црквама: 1) историја, архитектура и живопис једне цркве, разрађено потпуно и објашњено историски, архитектонски, лигургички и историско-уметнички до најситнијих детаља. Овај први начин можемо више пожелети од другог, али га је теже извести, јер треба више људи и више времена, док се добије књига о једној цркви. На овај начин нећемо никада доћи до књиге о Дечанима, јер је за њих мало један, два или три човека, и један људски век. 2) Други начин је издавање само научног материјала једне цркве, и то: историски, епиграфски, архитектонски и иконографски материјал (последњи делимично и у боји), са кратким, најпотребнијим разјашњењем на српском и француском језику. Ово је лакши и бржи пут да дођемо до краја и до тачне целокупне слике српске црквене уметности. Овај други пут препоручују и ове чињенице: што имамо мали број људи који се баве овим стварима и што многе цркве пропадају услед оскудице средстава за њихову рестаурацију и очување. Из искуства говоримо да данас више не можемо видети оно, што смо могли видети још пре десет година. Па када се ове цркве не могу сачувати од пропасти, а оно се пером и сликом могу сачувати за увек од заборава. На основу овако изданог материјала, стручњаци целог научног света могу писати потребне детаљне студије о овим црквама.

Свесрдно препоручујемо свакој српској православној породици књигу г. Петковића ради упознавања величине и лепоте старе српске иконографије, коју је створила побожност наших предака.

*Л. Мирковић.*

УРЕДНИК  
Д-р ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ

ВЛАСНИК У ИМЕ БОГОСЛОВ. ФАКУЛТЕТА  
ПРОТА СТЕВ. М. ДИМИТРИЈЕВИЋ

За штампарију „Привредник“, Кнез Михајлова 3. — Београд  
Благојевић Д. Живојин — Ковина бр. 10.